

Ольга Терещук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1469-5742>

Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
(Львів, Україна)
otereshchuk@ukr.net

УДК 070:37](477.83/.86)“18“:[316.346.32-053.6:17.022.1]

ВЕКТОРИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ГАЛИЦЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРЕСІ КІНЦЯ ХІХ ст.

DOI 10.37222/2786-7552-2023-2-11

Розглянуто особливості (тенденції, ідеї, підходи) висвітлення розвитку педагогічної думки щодо морального виховання молодого покоління у педагогічній пресі Галичини 60–90-х рр. ХІХ ст. У статті основну увагу зосереджено на публікаціях означеної тематики на сторінках трьох львівських часописів «Учитель» (1869–1874, 1880), «Школьна Часопись» (1880–1889), «Учитель» (1889–1890-ті). Підкреслено позитивний вплив педагогічної періодики на суспільну свідомість (світогляд, ідеали і цінності читачів). Ці видання ілюструють пріоритети, методи та форми морального виховання, які формувалися наприкінці ХІХ ст. і позиціонуються автором як стійкий комплекс правил, норм, цінностей у вихованні молодого покоління сучасності. У часописах переважає тенденція до релігійно-духовного й національного компонентів як необхідних, обов'язкових у становленні високоморальної особистості, справжнього патріота своєї Батьківщини, спроможного працювати на її користь, духовно та економічно збагачувати її та зберегти й передавати ці цінності наступним поколінням для достойного та щасливого існування у глобальному світі.

Ключові слова: моральне виховання, духовні цінності, педагогічна преса, Галичина.

Постановка проблеми. На сучасному етапі глобалізації суспільство переживає стан духовної кризи, відбувається процес девальвації людини як істоти одухотвореної. Дійсно, «деіндивідуалізація і дегуманізація особистості дійшли до крайньої межі» [1, с. 11]. Знецінення моральних якостей

особистості, домінування матеріального над духовним спонукає задуматися та переосмислити ідеали та виховні орієнтири, оскільки в цьому полягає реальна перемога добра над злом (особливо у контексті сьогоденної війни), відродження і подальший розвиток української нації. «Людство здатне вижити, лише відтворивши і поставивши в центр свого існування систему *абсолютних цінностей*. З огляду на це XXI століття має стати “віком людини”, в якому пріоритет духовного превалює над матеріальним» [8, с. 10]. Моральність є визначальним фактором розвитку суспільства, його майбутнього, через те моральне виховання постає актуальним питанням сьогодення. Актуалізується пошук універсально-усталених принципів виховання духовно-моральної особистості. Вчені схиляються до думки, що саме моральне виховання виступає провідним чинником всебічного гармонійного розвитку особистості, а тому займає перше місце у концепції (є найважливішим засобом та джерелом) формування громадянина України і є підґрунтям усієї системи освіти. Питання морального виховання сьогодні стає визначальним у політиці держави, системі освіти та проблематиці сучасних ЗМІ, зокрема педагогічної періодики. Адже педагогічна преса, «яка концентрує в собі науковий потенціал суспільно-педагогічних діячів, представляючи на широкий огляд передові педагогічні ідеї та положення» [12], виступає одним із чинників, який забезпечує поширення думки у суспільстві про необхідність морально-духовного виховання. Цю проблему варто розглядати в контексті історичної динаміки. Досвід функціонування педагогічної періодики кінця XIX ст. є цінним і повчальним у контексті розв’язання сучасних журналістських та освітніх проблем. Тому джерелознавчою базою для нашого дослідження стали галицькі педагогічно-шкільні видання.

Період другої половини XIX ст. на західноукраїнських землях позначений стрімким розвитком педагогічної думки, яка широко представлена на сторінках преси. Ретроспективне дослідження ідей та методів морального виховання українського доросту у галицькій пресі дає можливість подивитися на розвиток педагогічної думки в контексті світових процесів, а також розкрити конкретні засоби періодичних видань, спрямованих на розвиток, формування та поширення цих ідей.

Мета – проаналізувати специфіку висвітлення аспектів морального виховання на сторінках галицьких педагогічних часописів означеного періоду, розглянути ідеали морального виховання у педагогічній пресі та виділити прогресивні надбання, що можуть бути творчо використані у сучасній виховній концепції України.

Об'єктом дослідження є публікації морально-виховної тематики у галицьких педагогічних часописах 60–90-х рр. XIX ст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До історії та розвитку української педагогічної преси Галичини кінця XIX – початку XX ст. зверталось багато українських науковців, зокрема Є. Грицак [2], С. Кость [4], В. Передирій [14], Л. Сніцарчук [15], Н. Черниш [17]. Значне місце серед джерелознавчої літератури належить колективній праці дослідників української преси Науково-дослідного інституту пресознавства ЛННБ України імені В. Стефаника НАН України «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.: історико-бібліографічне дослідження. Т. 1: 1812–1890 рр.» [16].

Освітньо-виховні проблеми на шпальтах галицької педагогічної періодики означеного періоду стали предметом дослідження С. Лаби [9], І. Мельник [11], О. Пастушенко [13]. Науковиця Г. Коцопей торкалася проблеми формування виховного ідеалу української молоді та ролі вчителя у цьому процесі у педагогічній думці на сторінках періодичних видань Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст., зокрема, об'єктами її досліджень є часописи «Домъ и Школа» та «Газета Школьна» [5–7].

Близькими до нашої теми є дослідження з історії шкільництва краю кінця XIX – початку XX ст. (І. Зайченко, О. Совгар, Б. Ступарик). С. М. Вдович, Л. Я. Генік, І. Я. Мицишин, Р. Я. Яковишин у своїх працях приділили увагу місцю і ролі розвитку духовно-морального виховання дітей на засадах християнського вчення в українській школі Східної Галичини означеного періоду. На сучасному етапі актуальним питанням морального виховання присвячені наукові праці таких вчених, як: І. Бех, І. Батарейна, А. Бойко, Л. Григорович, С. Гури, О. Матвієнко, О. Савченко, О. Скрипченко, О. Сухомлинської, М. Фіцули, Л. Шульги, П. Щербань та ін.

Новизна. Незважаючи на широкий спектр досліджень у галузі української педагогічної преси Галичини кінця XIX ст., проблема морального виховання української молоді на сторінках періодики залишається недостатньо розкритою. Важливість об'єктивного осмислення історичного досвіду, актуальність та недостатня наукова розробленість проблеми і зумовили вибір теми дослідження.

Методи дослідження: Якісним контент-аналізом досліджено зміст публікацій галицьких педагогічних часописів виховної тематики кінця XIX ст. та визначено вектори морального виховання. За допомогою аналітико-синтетичного методу та порівняльного аналізу систематизовано тенденції щодо морального виховання у педагогічній думці, висвітленої у педагогічних друкованих органах окресленого періоду.

Виклад основного матеріалу. Стрімке поживлення національного та культурно-освітнього життя в Галичині у другій половині XIX ст. сприяло появі численних українських періодичних видань. З'являється фахова періодика, зокрема педагогічна преса, яка набуває чималої популярності в українському суспільстві. Педагогічно-шкільні часописи виходять один за одним, їх програми з часом помітно вдосконалюються. Якщо перші з них, такі як «Домъ и Школа» (Львів, 1863–1864), «Школа» (Львів, 1865), містили здебільшого статті релігійно-виховної тематики, а також матеріали на побутові та шкільні теми, то їх наступники – «Учитель» (Львів, 1869–1874, 1880), «Народна Школа» (Коломия, 1875) – вирізнялися чимраз змістовнішими та повнішими різноплановими матеріалами на педагогічні теми, зокрема, ознайомлювали із тенденціями європейської педагогічної думки. Надалі педагогічна преса стає провідником розробок «наукових основ української педагогіки, дидактики, теорії національного виховання» [10, с. 244] – це львівські видання «Газета Школьна» (1875–1879), «Школьна Часопись» (1880–1888) та «Учитель», орган Руського педагогічного товариства, який почав виходити у 1889 р. (беремо до уваги публікації до 1899 р.). Редакції наповнювали часописи статтями, які висвітлювали широке коло питань, пов'язаних з історією педагогіки, проблемами методології, питаннями національного й релігійного виховання, а також містили методичні розробки до уроків з різних шкільних

предметів, звіти про стан шкільництва, біографії видатних педагогів, інформацію про справи шкільництва тощо.

Аналізовані видання призначалися в першу чергу учительській читацькій аудиторії, а також «загалом для всьх, що шкільнимъ або домашнімъ вихованемъ молодежи займають ся» (Въ имя Боже! *Газета Шкільна*. 1875. Ч. 1. С. 1). Часописи пропагували кращий досвід виховання, ознайомлювали з основами теоретичних знань і практичним досвідом практикуючих учителів, висвітлювали всі аспекти розвитку, виховання та навчання дітей.

Провідною і постійною темою в українській педагогічній періодиці Галичини того часу було моральне виховання. Цей тематичний пласт охоплював низку проблем: *релігійно-моральні* (добро і зло, любов, віра); *власне етичні* (людські якості, духовність); *морально-суспільні* (стосунки в сім'ї та школі, роль матері, особистий приклад учителя), а також питання *системи засобів виховання*.

Моральні принципи – це ті правила, які допомагають рухатися людині у житті в певному напрямі для досягнення цілей і почуватися щасливою (Лозинській Іос. О релігійно-моральномъ образованю. *Шкільна Часопись*. 1888. Ч. 11. С. 83). У виданнях акцентувалося, що виховання повинно охопити всі закутки душі дитини, порушити її глибину і запасти глибоко в серце, щоби ці принципи стали правилами життя, які б людина застосовувала за будь-яких обставин свого життя (Д. Ш. О вплинію школы въ дѣлѣ воспитанія. *Учитель*. 1872. Ч. 35. С. 1–37).

Мета і завдання, що стоять перед батьками та педагогами, – виховати здорових, всебічно розвинених людей, які б приносили користь суспільству, патріотів своєї Батьківщини, «позаякъ справа вихованя есть одною зъ найважнѣйшихъ и всѣ станы зарѣвно обходить, бо вѣдь вихованя молодѣжи зависить наша будучнѣсть» (Від видавництва. *Учитель*. 1889. Ч. 1. С. 3). Дбаючи про зростання культурного рівня пересічного українця, редактори прагнули поширювати педагогічні знання не лише для учителів, щоб допомогти їм розвиватись, удосконалюватись, а й для нефахівців, особливо для батьків. Адже мало хто з дорослих членів сім'ї, особливо серед сільського населення, мав достатні педагогічні знання, щоб налагодити правильні стосунки між собою і дитиною, подбати про гармонійний розвиток маленької особистості.

Основним постулатом тогочасної педагогічної думки було твердження про нерозривність моральності й релігії у вихованні української молоді. Над суттю і потребою релігійного виховання у педагогічно-дидактичному контексті розмірковував на шпальтах «Школьної Часописі» І. Кабаровський, визначивши «релігійно моральне виховане [...] підставою щасливого життя» (Виховане вь школѣ народно́й повинно бути релігійно моральне. 1880. Ч. 3. С. 17). Успіх виховання високоморальної особистості на християнських засадах підкреслив В. Новацький у статті «Нынѣшний матеріалізм и средства противъ него» (Школьна Часопись. 1884. Ч. 8. С. 57–58) і наголосив, що релігійність для нашого народу є і буде головною підвалиною моральності.

Релігійний компонент був невід'ємною частиною морального виховання і концептуальною засадою у політиці редакцій усіх педагогічних часописів. Зрештою, значну основу загальнолюдських цінностей становлять головні релігійні заповіді. Релігійні засади «схиляють волю до діл моральних», і ці засади переплітаються з народними звичаями та обрядами й устроєм та державними законами, – зазначає отець П. Я. (криптонім П. Ясеницького) у розвідці «О норовственнѣмъ вихованью дѣтей» (Учитель. 1873. Ч. 10. С. 36). У цій праці, наголошуючи на вагомій ролі релігії і релігійної освіти у справі розвитку особистості, автор акцентує такі категорії моральної свідомості, як категорії добра і зла, обов'язку і відповідальності, справедливості та гуманності, щастя. Він закликає бути вдячними за дар життя, радіти та робити все, щоби життя ставало ще кращим (Ч. 13. С. 37). Ось ще кілька постулатів автора про стриманість, витривалість, ощадність, які гартують дух: «Чѣмъ менше ѣтъ потребъ естъ зависимый, тѣмъ свободнѣйшій и счастливѣйшій буде» (Ч. 14. С. 40); «Всѣ добра земныи суть тѣлько средствомъ до цѣли; они не мають цѣны вь собѣ, для того долженъ питомецъ ѣтъ дитинства приучатись добре употреблять имущество и навькати до порядку и ощадности» (Ч. 15. С. 44); «Успѣхъ працѣ не всегда скоро являеся, для того треба приучати терпеливости и вытревалости, тое бо веде до совершенства» (Ч. 16. С. 48). Думки публіциста доводять, що моральне виховання, яке базується на християнських засадах, є основою формування гармонійної особистості.

У часописах акцент робиться на єдності Церкви та школи у процесі виховання. Наголошується на співпраці вчителя й священника, взаєморозумінні та підтримці один одного з метою виховати свідомих, високодуховних і моральних, інтелектуальних представників української нації: «Учителѣ загально до котрых належать и священники, для свого вліянїя на цилїу громады повиннї бути взорцемъ учителя въ цѣломъ слова значеню, а згодлива и примѣрна праця ихъ для уморальненя и просвѣщеня народного повинна бути знаменемъ цѣлого ихъ честного житя» (Гр. Вр. [Врецьона]. Учителѣ и ихъ вліяне. *Школьна часопись*. 1880. Ч. I. С. 2).

Окрім того, у матеріалах цієї проблематики підкреслено, що релігійне виховання є необхідною складовою народної системи виховання: «Другимъ средствомъ національного воспитанья, которымъ стояло и охоронялося національное житье, есть религія, яко освящающа всѣ справѣ и всѣ обїчаи національныи» (Учитель подѣ взглядомъ народовымъ. *Учитель*. 1870. Ч. 15. С. 57).

Загальновідомою річчю є те, що однією із головних ознак характеру українця, української душі є релігійність, – це відповідає українській ментальності. Церква, навчаючи християнських чеснот, не лише закладає моральні засади (служіння, чесність, любов), а й вчить організованості, відповідальності, єдності. Саме тому релігійний компонент завжди був присутній у виховному процесі українського народу. Останнім часом європейські тенденції секуляризації поширюються й в українському суспільстві. Матеріалізм бере верх, предмет «християнська етика» знову намагаються вилучити з наших шкіл. Варто зауважити, що бездуховність, яку нам хочуть нав'язати, неприйнятна українському народові. Досвід показує, що саме морально-духовне виховання є запорукою збереження нації, її міцї, резистентності. Особливо на часі, коли перед Україною стоїть (завжди стояло) завдання, «велика місія, післанництво невсипущого змагу з варварією зі Сходу», «яку країна наша доконає тільки під прапором хреста» [3, с. 199].

У той час на сторінках педагогічної періодики поряд із морально-релігійним постає народний (національний) компонент у виховному процесі українського доросту. Наголошується, що і сім'я, і народна школа повинні прищеплювати дитині змалечку

любов до рідної землі, краю, українських традицій, щоб вона знала, що є україркою/українцем (Вывованье наших дѣтей въ рускомъ душѣ. *Учитель*. 1872. Ч. 16. С. 61), а моральність та релігійність є невід'ємними елементами у вихованні чесних, людських, працьовитих, дисциплінованих, з почуттям обов'язку і відповідальності майбутніх провідників українського народу (Гр. Вр. Якъ може школа допомагати до политичного вивовання народа? *Школьна Часопись*. 1884. Ч. 12. С. 89–91). У виховному процесі ці три компоненти є взаємно доповнюючими, релігійно-моральне вивовання трактується як один із засобів формування національної свідомості, патріотизму: «научати релігійно-морально та темныхъ молоденькихъ неукѣвъ перетворяти въ мыслячу, честну молодѣжь, а вѣдтакъ въ разумныхъ, цѣли житя свѣдомыхъ обывателѣвъ краю и державы» (Гр. Вр. Патріотичне народне учительство скалоу школы. *Школьна Часопись*. 1885. Ч. 4. С. 25–27).

У формуванні високоморальної особистості надавалося великого значення впливу рідної мови та материнського вивовання (Ом. П. [Партицький О]. Листы о вивованю домашнѣмъ. *Газета Школьна*. 1879. Ч. 1–5; М. Г. Домове вивоване пѣдвалиною школьного образования. *Школьна Часопись*. 1883. Ч. 4–5; И. М. [Микитович Иван]. О вивованю народнѣмъ. *Учитель*. 1889. Ч. 3/4). О. Барвінський наголошував, що любов та тісний емоційний зв'язок між матір'ю і дитиною є запорукою гармонійного розвитку особистості (розвиваються емпатія, співчуття, вдячність, повага) та успішної адаптивності до соціуму. Вплив матері засобами рідного слова, усної народної творчості, народної мелодії заспокійливо впливає на дитину, формує її здорову психіку. Мати закладає міцні підвалини у вивованні доброго християнина та широго патріота, милосердного та людського (Барвѣнській О. Впливъ науки языка матерного на вивоване. *Школьна Часопись*. 1880. Ч. 4–6; Його ж. Впливъ справдѣ материнського вивовання. *Учитель*. 1890. Ч. 5).

Могутнім засобом плекання людської душі виступає мова як сила, що проникає у все, що сприймає, осягає і пізнає людина. «Языкъ служить не тільки посередникомъ въ житю суспѣльнѣмъ, але нимъ такожъ зложені релігійні и моральні понятя, свѣтоглядъ народу, котрый нымъ говорить», – підкреслював О. Барвінський (Впливъ науки языка матерного на вивоване. *Школьна Часопись*.

1880. Ч. 5. С. 33). На тому, що виховання має бути «народним», тобто враховуватися національний досвід і відбуватися рідною мовою, наголошує о. В. Ільницький, тому що «языкъ народный... есть единымъ и найприроднѣйшимъ образомъ мыслей и чувствъ народа; вонъ вѣдповѣдає зовсѣмъ тому, чимъ народъ в души есть» (Колька увагъ о вихованю. *Школьна Часопись*. 1885. Ч. 13/14. С. 99).

Роль і завдання вчителя у виховному процесі – одна з головних тем цієї проблематики. У справі виховання народному вчителеві відводиться провідна роль. Постать учителя розглядається як така, що навчає виховуючи і виховує навчаючи. Ця особистість, яка сповнена любові та поваги до інших, зростає духовно і допомагає в цьому іншим. Вона має бути носієм усіх християнських чеснот. Міжособистісні зв'язки між учителем та учнем повинні будуватися на любові, довірі, повазі. Акцентовано гуманне ставлення учителя до дітей. Учитель повинен пам'ятати, що він виступає будівничим виховного ідеалу української молоді й опосередковано виховує учнів власним прикладом. Цей вплив повинен мати позитивне навантаження, що залежить від його особистості, власних моральних цінностей. Завдання учителя – розвивати в дітей природну допитливість, яка пробуджує цікавість до пізнання, привчати до терпеливості і витривалості, наполегливості у праці та навчанні (Я. Е. Якимъ бы повиненъ быти народный учитель въ нашомъ краѣ. *Учитель*. 1869. Ч. 1–2; Наумовичъ О. И. Якіи свойства долженъ имѣти народный учитель. *Учитель*. 1869. Ч. 4; Врецьона Гр. Воспитуюча наука. *Школьна Часопись*. 1881. Ч. 8).

У повсякденній педагогічній діяльності вчителя провідна функція полягає в передачі не лише морально-культурних орієнтирів, а й власних особистісних цінностей, які впливають на формування духовно цілісної особистості. Автори закликають педагогів зробити своє власне життя наочним прикладом гідної моральної та духовної поведінки (побожності, організованості, любові і поваги до ближніх, милосердя, толерантності, корисності для рідного краю), виховувати й заохочувати дітей як до науки, так і до «заховання» рідного обряду, звичаїв. Впливати на молоді серденька так, щоби були свідомими членами громади, Церкви, родини і вірними синами Батьківщини, – обов'язок, який лежить на педагогу (Учителѣ и ихъ вліяне. *Школьна Часопись*. 1880.

Ч. 1. С. 2; Лазорь Юлія. Въ якій способъ познати можна натуру дѣтей? *Школьна Часопись*. 1881. Ч. 3. с. 9–10; Становище учителя супротивъ религіѣ. *Школьна Часопись*. 1887. Ч. 3. С. 17–19).

Формування моральних якостей особистості є надважливим завданням виховання. Тож видавці та автори часописів не лише розмірковували над завданнями морального виховання, а й шукали шляхи і засоби (методи та форми) його реалізації. У 70–80-х рр. ХІХ ст. у галицькій педагогічній думці спостерігаємо тенденцію прогресивних поглядів у вихованні дітей. Так, простежується поступовий відхід від таких методів, як наказ, заборона, покарання, до переконання, доручення, заохочення, мотивації, надання свободи вибору (Гр. Вр. Чи належить при вихованю дѣтей уживати кары тѣлесной чи нѣ? *Школьна Часопись*. 1880. Ч. 2. С. 9–10; Порученє и приказъ, яко средство вихованя. 1883. Ч. 2. С. 17–18). «К а р ы т ѣ л е с н ы и, понижающіи достоинство челоѡка въ дитинѣ и выкликующіи неразъ противныи... слѣдствія», – акцентовано в одній із статей (Засады при караню дѣтей дома и въ школѣ. *Учитель*. 1870. Ч. 50. С. 199). Дієвими засобами виступають похвала, яка заохочує дитину, формує впевненість у собі, та переконання. Маючи свободу вибору, вихованець потребує знати причини, для чого одну справу потрібно робити, іншу – ні, «чимъ важнѣйша причина, тымъ певнѣйше воля рѣшится до дѣла» (П. Я. О норовственнѣмъ воспитанью дѣтей. *Учитель*. 1873. Ч. 7. С. 22). Саме розуміння необхідності та корисності справи, тобто обґрунтована мета, викликає охоту до виконання, а не нагорода чи покарання (П. Я. О норовственнѣмъ воспитанью дѣтей. *Учитель*. 1872. Ч. 48. С. 189–190).

Якщо у публікаціях перших педагогічно-шкільних часописів, як-от «Школа», характерними були моралізаторство та повчальність, то вже у виданні «Учитель» («письмо для народныхъ учителей») озвучено думку про те, що постійне моралізаторство притупляє відчуття і послаблює волю, тому не є дієвим засобом морального виховання (П. Я. О норовственнѣмъ воспитанью дѣтей. *Учитель*. 1873. Ч. 3. С. 10).

Однією з основних тенденцій у вихованні простежується індивідуальний підхід до дитини, який включає вивчення особистості вихованця, зокрема вікових особливостей його

психічного розвитку. У ґрунтовній розвідці «О норовственнѡмъ вихованью дѣтей», яка друкувалася в «Учителі» впродовж 1872–1873 рр., автор П. Ясеницький поєднує догматичне вчення католицької Церкви із науковими тенденціями, зокрема, послуговується загальними засадами педагогічної психології, закликає враховувати психологічні закономірності формування особистості, вікову та індивідуальну специфіку: «Дѣти мають рѡжнии способности души, которыи пѡдъ влываньемъ зрѣлыхъ людей развиваются и дѣйствуютъ по певныхъ правилахъ» (1872. Ч. 38. С. 149).

Виховання повинно відповідати основним етапам розвитку дитини – один із засадничих педагогічних принципів, який пропагувався на сторінках «Школьної Часописі» та «Учителя» (органу Руського педагогічного товариства). Автори статей закликали до вивчення закономірностей вікового розвитку, який забезпечує найбільш ефективне виховання й навчання. Наголошується на забезпеченні виховного результату за умови особистісно-зорієнтованого підходу, тобто при максимальному врахуванні особливостей кожного учня, його темпераменту, здібностей та інтересів (Лазорь Юлія. Звичайні типи школьних дѣтей. *Школьна Часопись*. 1881. Ч. 7; Природа воспитателя и понятие вихованя. *Школьна Часопись*. 1887. Ч. 17–18).

У 80–90-х рр. ХІХ ст. дедалі більшої актуальності набуває принцип виховуючого навчання. Автори публікацій наголошували не відокремлювати навчання від виховання, адже це нероздільний процес. Такі моральні чесноти, як любов, милосердя, співчуття, відповідальність тощо, потрібно виховувати на всіх уроках: від читання, природознавства, географії, історії до фізкультури, праці (Гр. Вр. Воспитуюча наука. *Школьна Часопись*. 1881. Ч. 8–10). Будь-яка навчальна дисципліна (предмет) «дає учителеви такожъ случайнѡсть до виховавчого впливу на своихъ ученикѡвъ». Наприклад, історію чи географію рідного краю учитель може викладати так, щоб розбудити любов до вітчизни: «Дѣти довжні знати минувшѡсть и теперѣшнѡсть рѡднои отчины, добро котрой зависитъ вѡдъ дѣятельности еи сынѡвъ и доньокъ; знане исторіи рѡдногo краю повинно вплинути на матери, чтобы безъ ропоту и жалю пускали своихъ сынѡвъ до обороны zagrożенои отчины, а свои доньки до несеня имъ моральной и материальной помочи,

до плекания хорыхъ и раненыхъ...» (О скільки особа (личність) учителя впливати може на виховане шкільної молоді? *Шкільна Часопись*. 1884. Ч. 22. С. 170). Навчально-виховний процес – єдине ціле, під час якого повинні розвиватися всі природні здібності особи, а завдання вчителя – розвивати природну допитливість, яка пробуджує цікавість до пізнання, привчати до терпеливості й витривалості, наполегливості у праці та навчанні.

Проблема виховання як складова навчального процесу була об'єктом уваги О. Барвінського. Педагог акцентує необхідність морального виховання у навчальному процесі задля виховання майбутніх громадян із стійкими моральними цінностями. Розмірковуючи про взаємозв'язок науки й виховання, вчений підкреслює, що «виховане обіймає цѣлѣсть, а наука лишъ еи частину» й «наука має на цѣли выobraжене и вправы, коли мѣжь тымъ виховане впливає бѣльше на сторону моральну, на умысль и характеръ», тому виховання виступає внутрішньою підвалиною інтелектуальних знань (Впливъ науки языка матерного на виховане. *Шкільна Часопись*. 1880. Ч. 5. С. 33).

Рекомендуючи засоби формування у дитини моральних почуттів і звичок, таких як уміння співпереживати, виявлення поваги до старших, турбота про молодших, прагнення надати допомогу і т. ін., автори публікацій радять використовувати вправи моральної поведінки (у формі реальних вчинків, дій). Так, пам'ятаючи про свої пережиті емоції, почуття, школяр може зрозуміти стан іншої людини. Тоді моральні норми стають для особистості цінністю.

У публікаціях підкреслено, що особливе місце у моральному вихованні посідає праця, адже у праці формуються такі якості, як дисциплінованість, відповідальність, працьовитість, самостійність, ініціативність. Праця підносить людину, робить її щасливою, бо охороняє її як від морального, так і від матеріального упадку, підвищує самооцінку: «Трудолюбивый человекъ есть обыкновенно честный и счастливый, если только въ добромъ намѣренью трудится» (о. П. Я. Розбуженъ въ дитинѣ чести. *Учитель*. 1874. Ч. 15/16. С. 4).

Ще одним важливим засобом морального виховання, який виділено у часописах, є забава (гра). Гра успішно впливає на

фізичний розвиток дитини, викристалізовує чесноти (така дитина не буде похмурою та лінивою), забезпечує гармонію між душею і тілом, формує чесноти товариського життя: любити і цінувати своїх товаришів, вчиться послуху, відвертості, правдомовності, ширості тощо. Завдяки іграм дитина викриває і розвиває приховані свої якості, здібності: «Даймо дѣтямъ способнѣсть выявити врождену имъ духову и тѣлесну рухливѣсть». Через свободу (але у рамках дисципліни) даємо можливість до «розвитку індивідуальності, котра є підставою самостійності і твердого характеру». Забава «вчить послуху», дотримання певних правил, витривалості, стриманості, формує почуття обов'язку й усвідомлення мети. Якщо ця забава відбувається під «орудою» вчителя або він є одним з учасників гри, то відповідно викликає й утверджує в дитини довіру, вдячність, повагу (Федьковъ Кость. Забава яко средство вихованя. *Учитель*. 1890. Ч. 13/14. С. 211–214).

Гартування тіла дуже допомагає у вихованні сильних характерів, витривалості, волі, що, у свою чергу, допомагає дотримуватись моральних цінностей у житті. На сторінках часописів пропагувалося впровадження фізичного виховання у школі, а також заохочувалося учителів підтримувати належну фізичну форму, вести здоровий спосіб життя і власним прикладом демонструвати здоровий дух у здоровому тілі: «Учитель, крѣпкій тѣломъ и духомъ, сильной волею и постановленемъ, а честной житемъ и характеромъ, виховае собѣ подобну молодѣжь» (Гр. Вр. Крѣпѣмъ ся тѣломъ и духомъ. *Школьная Часопись*. 1887. Ч. 24. С. 187).

На сторінках педагогічних часописів відбувався пошук відповідних форм організації навчально-виховного процесу, які б забезпечували розвиток особистості дитини. Велику увагу у досліджуваній нами періодиці приділено естетичному вихованню. У статтях підкреслено вплив краси природи на духовний розвиток доросту: «Природа много wpłyває на розвитокъ жита душевного; она заострює змысли, образує до високого степеня спостереженє, память, фантазію и розсудокъ» (Гадки про вихованє. *Учитель*. 1889. Ч. 1. С. 5–7). Багато авторів закликали виховувати почуття прекрасного, розвивати естетичний смак, яву, навчати дітей бачити в природі не лише корисне, а й

прекрасне (П. Я. О норовственнѣмъ выхованью дѣтей. *Учитель*. 1873. Ч. 4. С. 13–14).

На сторінках часописів порушувалося питання естетичного виховання школярів засобами різних видів мистецтва (музичного, образотворчого). Наголошувалося на необхідності не лише ознайомлювати з мистецтвом, а й залучати до творчості (спів, ручна праця, малювання тощо). Музика визначається як важливий засіб морального виховання. Висвітлюється вплив співу на емоційний стан дитини, виховання душевної чуйності. На вагоме значення музики/співу в процесі виховання вказують кореспонденти «Учителя» О. Г. Гоянюків (Где-що о пѣннї въ школѣ и въ церкви. 1872. Ч. 24. С. 95), О. Гушалевиц (Потреба школьного пѣннїя. 1872. Ч. 1–3), підкреслюючи вплив церковного співу на моральне становлення особистості через породження естетичних переживань. Автори закликають практикувати хоровий спів у школі, вказують на його значення для розвитку мислення, уваги, пам'яті, волі.

Ще одним важливим засобом у справі естетичного розвитку особистості, на якому наголошували автори публікацій, виступає фольклор, який потужно впливає на духовні процеси особистості.

Отже, провідною ідеєю народної педагогіки, пропагованої на сторінках педагогічної преси кінця XIX ст., є гармонія розумового, морального, духовного, естетичного розвитку особистості.

Висновки. Таким чином, проаналізовані публікації дають змогу стверджувати, що педагогічна думка, висвітлена у фахових часописах означуваного періоду, була спрямована на створення нової школи, основними засадами якої були моральність, народність (національна ідея), гуманно-індивідуальний підхід до учнів. У публікаціях виховної проблематики основна увага звернена на вивчення природних здібностей дитини, формування християнських духовних цінностей, світогляду, розвиток естетичних почуттів, використання рідної мови, врахування національних ідеалів, народних традицій та усної народної творчості, значення особистості педагога та роль матері у процесі виховання моральної особистості. На думку авторів, потужним фундаментом морального виховання українського доросту залишається релігія як джерело духовності.

Найбільш дієвими методами та формами морального виховання представлені: власний приклад старших (педагога), любов, заохочення, вимогливість, звичка, бесіда, пояснення, переконання, спів, праця, гра, фізичні тренування, виконання різних доручень. Успішну реалізацію завдань морального виховання забезпечує нерозривність навчально-виховного процесу, інтегрування засобів морального виховання у зміст шкільних предметів.

Підкреслимо, що педагогічна журналістика формувала широку громадську думку стосовно моральних цінностей, що базуються на християнських засадах як таких, що мають особливу повноту, адже у них відображено найвищий ступінь любові та жертвовності, а також які відповідають українській ментальності. Навчально-виховний процес на засадах християнської моралі та національної ідеї є основною передумовою формування майбутнього покоління української нації.

Підсумовуючи, зазначимо, що методи поширення моральних цінностей за допомогою періодичних видань не втратили актуальності й сьогодні у вирішенні проблем виховання молодого покоління. А ідеї морального виховання, висвітлені на сторінках галицької педагогічної преси кінця XIX ст., заслуговують на переосмислення і творче застосування у сучасному виховному педагогічному процесі та пропаганду у ЗМІ.

Література

1. Бех І. Д. Ключовий імператив нашої молоді. *Горизонт духовності виховання*: колект. моногр. / The Horizon of Spirituality of Education: collective monograph / уклад.: Йонас Кевішас, О. М. Отич. Вільнюс: Suvedra, 2019. С. 11–12.
2. Грицак Є. Українські педагогічно-шкільні та вчительські часописи й журнали (бібліографічний огляд). *Українська школа*. Б. м., 1938. Ч. 7/12. С. 134–142.
3. Кость С. Гасло «Бог і Україна» як концептуальна засада західноукраїнської публіцистики першої половини XX ст. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 2004. Вип. 12. С. 186–203.
4. Кость С. Педагогічна преса Східної Галичини у другій половині XIX–першій третині XX ст. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*: зб. наук. пр. Львів, 2000. Вип. 7/8. С. 299–316.

5. Коцопей Г. Особистість учителя в педагогічній думці редакції журналу «Домь и Школа» (1863–1864 рр.). *Людинознавчі студії*. Педагогіка. 2013. Вип. 27. С. 84–92.
6. Коцопей Г. Проблема формування виховного ідеалу української молоді у педагогічній думці на сторінках періодичних видань Східної Галичини другої половини XIX – початку XX століття. *Молодь і ринок*. 2011. № 4. С. 160–165.
7. Коцопей Г. Тема виховного ідеалу молоді у рубриках «Газети Школьної» (1875–1879 рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2014. Вип. 10. С. 242–247.
8. Кремінь В. Г. Духовність і цінності буття людини. *Горизонт духовності виховання*: колект. моногр. / *The Horizon of Spiritualite of Education: collective monograph* / уклад.: Йонас Кевішас, О. М. Отич. Вільнюс: Suvedra, 2019. С. 9–11.
9. Лаба С. Б. Ідея української національної школи в педагогічній пресі на західноукраїнських землях у другій половині XIX – на початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Івано-Франківськ, 1994. 19 с.
10. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. Київ: Знання, 2003. 450 с.
11. Мельник І. М. Проблеми народної школи і виховання в педагогічній пресі (за матеріалами західноукраїнських видань другої половини XIX – початку XX століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук. Івано-Франківськ, 1997. 18 с.
12. Ничик Л. А. Проблема національного виховання в українському журналістикознавстві. *Українське журналістикознавство*. 2005. Вип. 6. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1679>.
13. Пастушенко О. Освітньо-виховні проблеми на шпальтах «Газети Школьної» під редакцією Омеляна Партицького. *Вісник Прикарпатського університету*. Серія: Педагогіка. Івано-Франківськ: Плай, 2005. Вип. XI. С. 180–188.
14. Передирій В. Становлення львівської педагогічної преси (друга половина XIX – початок XX ст.). *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 2001. Вип. 9. С. 3–23.
15. Сніцарчук Л. В. «Школьна Часопись» (1881–1889 рр.) – газета галицького шкільництва. *Українська періодика: історія і сучасність*: доп. та повідомл. третьої Всеукр. наук.-теорет. конф., 22–23 груд. 1995 р. Львів, 1995. С. 54–57.
16. Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.: іст.-бібліогр. дослідж. / уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер. проекту), Л. В. Сніцарчук. Львів: Оріяна-Нова, 2007. Т.1: 1812–1890 рр. 560 с.
17. Черниш Н. І. Досвід видання часопису «Учитель» (1889–1914 рр.). *Українська періодика: історія і сучасність*: доп. та повідомл. четвертої Всеукр. наук.-теорет. конф., 19–20 груд. 1997 р. Львів, 1997. С. 40–43.

References

1. Bekh, I. D. (2019). Kliuchovy imperativ nashoi molodi [The key imperative of our youth], *Horyzont dukhovnosti vykhovannia*: kolekt. monohr. / *The Horizon of Spiritualite of Edycation*: collective monograph / uklad.: Yonas Kevishas, O. M. Otych, Vilnius: Suvedra, 11–12 (in Ukr.).
2. Hrytsak, Ye. (1938). Ukrainski pedahohichno-shkilni ta vchytelski chasopysy y zhurnaly (bibliohrafichniy ohliad) [Ukrainian pedagogical-school and teachers' newspapers and magazines (bibliographic review)], *Ukrainska shkola*, b. m., (7/12), 134–142 (in Ukr.).
3. Kost, S. (2004). Haslo «Boh i Ukraina» yak kontseptualna zasada zakhidnoukrainskoi publitsystyky pershoi polovyny XX st. [The slogan «God and Ukraine» as a conceptual basis of Western Ukrainian journalism of the first half of the 20th century], *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*, Lviv, (12), 186–203 (in Ukr.).
4. Kost, S. (2000). Pedahohichna presa Skhidnoi Halychyny u druhiy polovyni XIX – pershii tretyni XX st. [The pedagogical press of Eastern Galicia in the second half of the 19th – the first third of the 20th century], *Zapysky Lvivskoi naukovoï biblioteky im. V. Stefanyka*: zb. nauk. pr., Lviv, (7/8), 299–316 (in Ukr.).
5. Kocopey, H. (2013). Osobystist uchytelia v pedahohichnii dumtsi redaktsii zhurnalu «Dom i Shkola» (1863–1864 rr.) [Personality of teacher in educational thought of the magazine *Dom i Shkola* (1863–1864)], *Liudynoznavchi studii*. Pedahohika, (27), 84–92 (in Ukr.).
6. Kocopey, H. (2011). Problema formuvannia vykhovnoho idealu ukrainskoi molodi u pedahohichnii dumtsi na storinkakh periodychnykh vydan Skhidnoi Halychyny druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia [Problem of forming of an educate ideal of the Ukrainian young people in a pedagogical idea on the pages of magazines of Eastern Galicia of the second half XIX – to beginning of XX century], *Molod i rynek*, (4), 160–165 (in Ukr.).
7. Kocopey, H. (2014). Tema vykhovnoho idealu molodi u rubrykakh «Hazety Shkolnoi» (1875–1879 rr.) [An educate ideal of young people's theme in headings of *Hazeta Shkolna* (1875–1879)], *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, (10), 242–247 (in Ukr.).
8. Kremin, V. H. (2019). Dukhovnist i tsinnosti buttia liudyny [Spirituality and values of human existence], *Horyzont dukhovnosti vykhovannia*: kolekt. monohr. / *The Horizon of Spiritualite of Edycation*: collective monograph / uklad.: Yonas Kevishas, O. M. Otych, Vilnius: Suvedra, 9–11 (in Ukr.).
9. Laba, S. B. (1994). Ideia ukrainskoi natsionalnoi shkoly v pedahohichnii presi na zakhidnoukrainskykh zemliakh u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st. [The idea of the Ukrainian national school in the pedagogical press in the western Ukrainian lands in the second half of the 19th – early 20th century]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk, Ivano-Frankivsk, 19 (in Ukr.).
10. Liubar, O. O. Stelmakhovych, M. H., Fedorenko, D. T. (2003). Istoriia ukrainskoi shkoly i pedahohiky [The history of Ukrainian school and pedagogy]: navch. posib., Kyiv: Znannia, 450 (in Ukr.).

11. Melnyk, I. M. (1997). Problemy narodnoi shkoly i vykhovannia v pedahohichnii presi (za materialamy zakhidnoukrainskykh vydan druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia) [Problems of national school and education in the pedagogical press (based on the materials of Western Ukrainian publications of the second half of the 19th – early 20th century)]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk, Ivano-Frankivsk, 18 (in Ukr.).

12. Nychyk, L. A. (2005). Problema natsionalnogo vykhovannia v ukrainskomu zhurnalistykoznavstvi [The problem of national upbringing in the Ukrainian journalism], *Ukrainske zhurnalistykoznavstvo*, (6). Retrieved from <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1679> (in Ukr.).

13. Pastushenko, O. (2005). Osvitno-vykhovni problemy na shpaltakh «Hazety Shkolnoi» pid redaktsiieiu Omeliana Partytskoho [Educational problems in the columns of *Hazeta Shkolna* edited by Omelyan Partytskyi], *Visnyk Prykarpatskoho universytetu*.

Seriia: Pedahohika, Ivano-Frankivsk: Plai, (XI), 180–188 (in Ukr.).

14. Peredyrii, V. (2001). Stanovlennia lvivskoi pedahohichnoi presy (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Formation of the Lviv pedagogical press (second half of the 19th – early 20th century)], *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*, Lviv, (9), 3–23 (in Ukr.).

15. Snitsarchuk, L. V. (1995). «Shkolna Chasopys» (1881–1889 rr.) – hazeta halytskoho shkilnytstva [*Shkolna Chasopys* (1881–1889) is a newspaper of Halych school], *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist: dop. ta povidoml. tretioi Vseukr. nauk.-teoret. konf.*, 22–23 hrud. 1995 r., Lviv, 54–57 (in Ukr.).

16. (2007). *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti XIX–XX st.: ist.-bibliohr. doslidzh* [The Ukrainian press in Ukraine and the world in the 19th and 20th centuries: ist.-bibliography research] / uklad.: M. V. Halushko, M. M. Romaniuk (ker. proektu), L. V. Snitsarchuk, Lviv: Oriiana-Nova, (1: 1812–1890 rr.), 560 (in Ukr.).

17. Chernysh, N. I. (1997). Dosvid vydannia chasopysu «Uchytel» (1889–1914 rr.) [Experience of publishing a periodical *Uchytel* (1889–1914)], *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist: dop. ta povidoml. chetvertioi Vseukr. nauk.-teoret. konf.*, 19–20 hrud. 1997 r., Lviv, 40–43 (in Ukr.).

Olha Tereshchuk

Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
(Lviv, Ukraine)

THE VECTORS OF MORAL UPBRINGING OF YOUTH IN THE PEDAGOGICAL PRESS OF GALICIA IN THE LATE OF THE 19th CENTURY

The paper examines the tendencies, ideas, approaches of covering the development of pedagogical thought concerning moral upbringing of the young generation in the pedagogical press of Galicia in the 60s-90s of the 19th century. The study is based on the publications

of this topic of three Lviv periodicals «Uchytel» (1869–874, 1880), «Shkolna Chasopys» (1880–1889), «Uchytel» (1889–1890s). The positive impact of pedagogical periodicals on public consciousness (worldview, ideals and values of readers) is stressed. The superiority of the tendency towards religious-spiritual and national components as necessary, mandatory in forming of a highly moral personality, a patriot capable of working for the benefit of his state, spiritually and economically enriching it, and preserving and transmitting these values to the next generations for a full and happy existence in the global world was demonstrated. The author concludes that the priorities, methods and forms of moral education, which were formed in the late of the 19th century and were conceptual in the editorial strategy of pedagogical periodicals, constitute a stable set of rules, norms, and values in upbringing the new generation of young people at present.

Keywords: moral upbringing, spiritual values, pedagogical press, Galicia.